

УДК 373.3.015.31:502.1

Т. Завгородня,

**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки**

ім. Богдана Ступарика

**ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»**

**ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ЯК УМОВА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ
ЗДОРОВ'Я МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ВІТЧИЗНЯЧНИЙ ТА
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

***Анотація.** У статті розглядаються проблеми формування культури здоров'я у вітчизняній і зарубіжній педагогічній теорії і практиці. Результатом такої роботи має стати підбиття кожної людини до розуміння того, що вона є не тільки жителем конкретного місця, а й жителем планети, і дана обставина накладає на неї велику відповідальність за збереження природно-ресурсного потенціалу Землі. Для цього необхідно формувати у дітей стійкий інтерес до природи і потреба до активної практичної роботи з охорони навколишнього середовища, прагнення до спілкування з природою, до пізнання її таємниць, здатність переживати при цьому глибокі етичні й естетичні почуття.*

***Ключові слова:** екологічні знання, учні молодших класів, культура здоров'я, Україна, зарубіжні країни.*

Т. Завгородня

**ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК УСЛОВИЕ
ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВЬЯ МЛАДШИХ
ШКОЛЬНИКОВ: ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ**

Анотация. В статье рассматриваются проблемы формирования культуры здоровья в отечественной и зарубежной педагогической теории и практике. Современные масштабы экологических изменений создают реальную угрозу для жизни людей. Неисправимых убытков природе нанесли люди своим утилитарным, потребительским отношением к ней. Поэтому формирование у подрастающего поколения экологической культуры, в основе которой лежит реалистичное экологическое сознание, является одной из насущных глобальных проблем сохранения их здоровья.

Результатом такой работы должно стать подведение каждого человека к пониманию того, что она является не только жителем конкретного места, но и жителем планеты, и данное обстоятельство накладывает на нее большую ответственность за сохранение природно-ресурсного потенциала Земли. Для этого необходимо формировать у детей устойчивый интерес к природе и потребность к активной практической работе по охране окружающей среды, стремление к общению с природой, к познанию ее тайн, способность переживать при этом глубокие этические и эстетические чувства. Важным условием преодоления создавшегося положения является формирование у учащейся молодежи культуры здоровья, является углубление экологических знаний учащихся общеобразовательной школы первой ступени в контексте современных тенденций решения проблемы в зарубежных странах. Обоснованно взаимосвязанность уровня экологических знаний и эффективности формирования культуры здоровья учащихся младших классов.

Ключевые слова: экологические знания, ученики младших классов, культура здоровья, Украина, зарубежные страны.

T. Zavgorodnyaya

**ENVIRONMENTAL EDUCATION AS A CONDITION FOR A CULTURE
HEALTH OF YOUNGER STUDENTS: DOMESTIC AND FOREIGN
EXPERIENCE**

Resume. *The problems of building a culture of health in the domestic and foreign educational theory and practice. Current levels of environmental changes pose a real threat to people's lives. Unrecoverable losses caused people to their nature utilitarian, consumer attitude towards her. Therefore, the formation of the younger generation of ecological culture, which is based on a realistic awareness of the environment is one of the pressing global challenges of maintaining their health.*

The result of this work should be summed for each person to understand that it is not only a resident of a particular place, but a resident of the planet, and this fact imposes on it a lot of responsibility for the preservation of the natural resource potential of the Earth. For this it is necessary to form children's sustained interest in nature and the need for active practical work on the environment, the desire to communicate with nature, to the knowledge of her secrets, while the ability to experience profound ethical and aesthetic sensibilities. An important condition for overcoming the present situation is the formation of a culture of health of students, is the deepening ecological knowledge of secondary school pupils of the first stage in the context of the modern trends to solve the problem in foreign countries. Reasonably interdependence environmental awareness and effectiveness of building a culture of health in lower grades.

Keywords: *environmental knowledge, students of junior classes, health culture, Ukraine, foreign countries.*

Постановка проблеми. Прискорення темпів науково-технічного прогресу в наш час характеризується посиленням антропогенного впливу людини на природу. Своїм утилітарним, споживацьким ставленням до неї люди вже завдали природі непоправних збитків. Сучасні масштаби

екологічних змін створюють реальну загрозу для життя людей. Забруднення довкілля технологічними відходами у багатьох містах (таї не лише – містах) України досягло критичного рівня. Тобто в кінці ХХ століття людство опинилося на порозі екологічної кризи, яка поглиблюється і різко негативно впливає на суспільний розвиток, економіку та культуру і, першу чергу, на здоров'я людини. Сьогодні проблема збереження здоров'я є глобальною для всього світу. Це стосується і України, в якій здоров'я молоді перебуває в катастрофічному стані. Практично 75-90 % школярів хворі. Тобто незворотне руйнування природного базису стає реальною небезпекою для людства, негативно впливає на здоров'я кожного. Тому однією з нагальних глобальних проблем збереження здоров'я дітей є формування в них екологічної культури, в основі якої лежить реалістична екологічна свідомість. Цей процес повинен підводити кожну людину до розуміння того, що вона є не лише мешканцем свого села, міста, своєї країни, але й жителем планети, і що дана обставина накладає на неї велику відповідальність за збереження природно-ресурсного потенціалу Землі. Необхідно формувати у дітей стійкий інтерес до природи та потребу до активної практичної роботи з охорони довкілля, прагнення до спілкування з природою, до пізнання її таємниць, здатність переживати глибокі етичні та естетичні почуття при цьому. А тому пошук шляхів розв'язання її в Україні, з урахуванням досвіду інших країн, є актуальним.

Важливою умовою подолання становища, яке склалося є формування в учнівської молоді культури здоров'я, основою якої виступають, з однієї сторони, високий рівень знань про здоровий спосіб життя у єдності зі щоденною діяльністю, спрямованою на їх реалізацію (заняття фізкультурою і спортом, раціональне харчування, дотримання розпорядку дня, оптимальні зміни видів діяльності тощо), з іншої – сформованість екологічної культури, в основі якої лежить високий рівень екологічних знань.

Найбільш сприйнятливою категорією до такого впливу є учні початкової ланки загальноосвітньої школи з їх природною допитливістю, майже інстинктивним (вродженим) потягом до знань, ще незіпсованими (соціодовкіллям) смаками й уподобаннями. Тому надзвичайно важливо, щоб саме в цьому віці прищепити їм любов до природи, закласти в них підвалини бережливого ставлення до неї, а значить спонукати їх постійно дбати про своє здоров'я.

Враховуючи вікові особливості учнів молодшого шкільного віку, першоосновою розв'язання проблеми виступає розширення їх екологічних знань шляхом посилення екологічної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В плані теоретичного дослідження суті екологічної освіти в школі було докладено чималих зусиль як вітчизняними (В. Крисаченко, О. Колонька, О. Лазебна, В. Лапчинська, І. Панченко, О. Прокопенко, С. Шаган, Н. Шкарбан та інші,) так і зарубіжними науковцями (Дж. Баркер, В. Браун, Л. Візе, Ш. Грей, Т. Деррі, Л. Єрдаков, С. Карсон, А. Мортон, А. Плешаков, М. Реймерс, Б. Саймон, Р. Стівенс, І. Суравегіна, Р. Херберт та інші).

Однак, не дивлячись на значні здобутки науковців в опануванні теми, доводиться констатувати: проблеми пошуку й впровадження нових форм і засобів формування культури здоров'я дітей на основі підвищення рівня екологічної освіти в школі, пошук інноваційних методик навчання, стоять нині особливо гостро. Матеріал для вирішення цієї проблеми, використання його в навчально-виховному процесі не повністю знаходить відображення в шкільних програмах та навчальних планах, в засобах навчально-методичного забезпечення і навіть у Державному стандарті загальної початкової освіти. Підтвердженням цього твердження є відповіді вчителів шкіл Івано-Франківської області на запитання: «Які нововведення у нових стандартах Вам подобаються?» Слід зауважити що практично всі респонденти (95%) підтримуючи впровадження цього документу серед багатьох позитивних

його характеристик, виокремили такі: «чітко виокремлено змістові лінії над якими необхідно працювати»; «здійснена наступність змісту дошкільної і початкової освіти», «посилилась увага до фізичного розвитку дітей та їх здорова я » і т.д.) Одночасно ці ж вчителі зазначили багато недоліків, труднощів в процесі організації навчально-виховної роботи у першому класі. Серед них: «перевантаження інформацією підручників, особливо з природознавства» (Людмила, ЗОШ №4, м.Долина); «у робочих зошитах важкі для дітей завдання», (Оксана, ЗОШ №2, м. Галич); «велика кількість дітей у класі»; «відсутність ігрових кімнат» (Ольга, ЗОШ №5, м. Івано-Франківськ); «відсутність обладнаної території для відпочинку учнів» (Тетяна, стаж більше 20 років, ЗОШ №18, м. Івано-Франківська). Такі відповіді ще раз підтверджують, що проблема екологічної освіти, формування культури здоров'я, вимагає пошуку шляхів її розв'язання. Тому **метою статті** є розкрити основні тенденції розширення екологічних знань учнів молодших класів, які є основою формування в них культури здоров'я, враховуючи здобутки зарубіжних країн.

У сучасних умовах важливим завданням збереження здоров'я людини є навчання її глобально мислити. На шляху його реалізації найважливішим слід вважати диференціацію знання про культуру здоров'я на таке, що є нормою людського життя , і таке, що є його патологією.

У період переходу початкової школи на нові навчальні плани, програми й підручники, особливого значення набувають питання гармонізації взаємин суспільства з довкіллям, становлення та формування відповідального ставлення до нього а, значить, і до свого здоров'я. Все це вимагає посилення уваги до розвитку екологічної культури учнів початкових класів.

Вітчизняні науковці в процесі розвитку екологічної культури молодшого школяра умовно виділяють три етапи, які співпадають з переходом дитини з класу до класу. І в кожному з них серед основних

критеріїв морально-екологічної позиції учня вони виділяють дбайливе ставлення до предметів, що використовуються та продуктів харчування і т.д.

Зміст екологічного навчання із посилення уваги до реалізації здоров'язберігаючої функції засвоюється учнями через різні види діяльності. В першу чергу, це стосується урочної діяльності. Значне місце у формуванні здорового способу життя у молодших класах мають всі предмети (українська мова, читання, математика, фізкультура, співи), але найбільший потенціал схований при викладанні природознавства. Бо саме його вивчення має на меті поряд з необхідністю сформулювати в учня цілісний світогляд, екологічний спосіб мислення, навчити їх здоровому способу життя.

Кожна форма організації навчального процесу з проблем збереження здоров'я стимулює відповідні їй види пізнавальної активності учнів: самостійна робота з різними джерелами інформації, гра, конкурси з приготування їжі, вікторини на кращий рецепт національної кухні, спортивні змагання на місцевості, КВК з розробки порад «Як бути здоровим», екскурсії на природу, спостереження, бесіди тощо. При цьому особливої ролі на етапі формування культури здоров'я набувають методи, які стимулюють самостійну активність учнів, тобто - інтерактивні технології

Значно підвищує інтерес учнів до проблеми культури здоров'я, до вивчення проблем власного життя постійна увага вчителя до розкриття різноманітних та достатньо складних зв'язків між людиною і природою. Причому, людина розглядається тут як частина природи, яка не лише перебуває всередині природи, а й залежить від неї. Зв'язок між людиною і природою виявляється, перш за все, в тій багатоманітній ролі, яку природа відіграє в матеріальному та духовному житті людей. Разом з тим вони виявляються і в зворотній дії людини на природу, яка може бути як *позитивною* (охорона природи) так і *негативною* (забруднення повітря, води, знищення рослин, тварин і тощо). Тобто матеріал про екологічні зв'язки повинен бути обов'язковим елементом у змісті екологічної освіти.

Набуваючи певної системи знань на уроках з природознавства, коли враховуються умови екологічного навчання (використання місцевого краєзнавчого матеріалу, активне залучати молодших школярів до посильних для них практичних справ з охорони місцевих природних ресурсів). Учні також засвоюють норми й правила екологічної поведінки в природі.

Для підвищення ефективності формування культури здоров'я учня молодших класів, через інтенсифікацію екологічних знань, доцільно враховувати досвід розв'язання проблеми зарубіжними педагогами. Так, в Росії розробки з даної проблематики йдуть за трьома основними напрямками.

Перший напрям, пов'язаний зі створенням нових програм і підручників з природознавства, відмінних від традиційних⁵.

Інший напрям пов'язаний з використанням дитячої літератури (Л. Єрдаков). Він, зокрема, зазначає, що в даний час існує чимало літератури з питань екології (екологічні казки Б. Заходера, оповідання В. Біанкі): «Сюди можна віднести будь-яку дитячу книгу, де в цікавій формі описане життя тварин. Такими є і частина казок, де діють персонажі зі світу тварин, а крім того, не порушуються екологічні правила»¹.

Багато вчителів (наприклад, Н. Жестова, Л. Хафізова) йдуть іншим шляхом (третій напрям): підсилюють екологічну спрямованість існуючих підручників з природознавства^{2,9}. Наприклад, Є. Постникова пропонує вводити схеми показу різноманітних взаємозв'язків у світі природи⁷.

Цікавим є досвід екологічного навчання, складовою якої є розкриття впливу середовища на здоров'я людини в Китаї, де воно стало істотною

---

⁵Плешаков А.А. Методические основы нового учебника природоведения для 3 класса четырехлетней начальной школы / А.А. Плешаков // Начальная школа. – 1991. – №7. – С. 30-35.

¹Экологическая сказка для первоклассников / Л.Н. Ердаков /// Начальная школа. – 1992. – №11 – 12. – С. 19-22.

²Жестова Н. С. Состояние экологического воспитания учащихся / Н.С. Жестова // Начальная школа. – 1989. – №10-11. – С. 78-81.

⁹Хафизова Л. М. Экологическое воспитание у младших школьников / Л.М. Хафизова // Начальная школа. – 1989. – №3. – С. 33-34.

⁷Постникова Л. А. Роль опорных схем в формировании природоведческих понятий / Л.А. Постникова // Начальная школа. – 1991. – № 2. – С. 44-47.

частиною обов'язкової освіти. І хоча уроки екології проводяться головним чином у вигляді факультативів або практикумів в рамках відведеного для шкільних занять часу, проте навчання екології проводиться на всіх інших уроках географія, біологія, природознавство. Школярі опановують основи знань про навколишнє середовище, його впливи (як позитивні, так і негативні) на особисте здоров'я, виробляють вміння та навички захисту свого оточення переважно в процесі польових або лабораторних занять.

Сьогодні в поліпшенні екологічного навчання в Китаї на перший план вийшла проблема інтеграції питань екології у всі шкільні предмети, а також залученням школярів до участі в *реальній діяльності* по відношенню до природи, суспільства, людини, всього живого. В Китаї з 1997 року здійснюється проект «Ініціатива викладачів екології для Китаю», який є спробою посилення уваги до викладання екології у всіх школах країни.

Здійснення проекту передбачало організацію і проведення спеціальної підготовки педагогічних кадрів. Для цього в трьох педагогічних університетах країни було створено три *Центри екологічного навчання*, відповідальні за виконання проекту в різних регіонах. Вони провели відбір пілотних початкових шкіл, а потім на спеціальних семінарах, впроваджуючи переважно дослідницький метод навчання, підготували близько 300 шкільних вчителів, адміністраторів і методистів системи освіти на місцях⁸.

Екологічне виховання дітей молодшого шкільного віку є невід'ємним компонентом системи шкільної екологічної освіти у Великобританії. Сьогодні ідея гармонізації стосунків людини з довкіллям на основі любові і поваги до всього суцього, зберігаючись у культурі народів Британських островів, із середини ХХ ст. поступово перетворюється на світоглядну основу життєдіяльності британського суспільства. Ця ідея знаходить своє відображення і у навчально-виховній діяльності окремих шкіл і вчителів-ентузіастів.

---

⁸Салеева Л. П. Опытэкологическоговоспитаниямладшихшкольников / Л.П. Салеева // Начальная школа. – 1991. – №4. – С. 24-27.

З 1988 р. екологічна освіта отримує державний, законодавче визначений статус. Вона стає обов'язковим компонентом змісту шкільної освіти. Держава і суспільство створюють широкі можливості для участі учнів у позаурочній та позашкільній діяльності по захисту довкілля в громадських організаціях та на базі державних, промислових, бізнесових, дозвілєвих установ, закладів, центрів. У змісті екологічної освіти на перше місце поставлено людину як унікальну істоту, здатну до духовного, морального, розумового і фізичного розвитку, що є свідченням того, що ідея гуманізації освіти виступає центральною в системі ціннісних орієнтацій британського суспільства.

Розвиток екологічної освіти відбувається на таких засадах: поєднання зусиль усіх шкільних предметів у вивченні екології і побудові суспільства на принципах сталого екологічно безпечного розвитку; глобалізація екологічних проблем, розширення міжнародної співпраці; урахування національних особливостей соціально-економічного розвитку країни; врахування вимог принципу культуровідповідності в екологічній освіті школярів, який впливає на визначення компонентів змісту екологічної освіти, на широке відображення у ньому краєзнавчих аспектів. У Великій Британії формування екологічної культури суспільства відбувається у тісній і плідній взаємодії школи, сім'ї та громадськості.

Британські вчителі розглядають екологічну освіту як єдність трьох пов'язаних між собою компонентів: *освіта про довкілля* (знання), *освіта для довкілля* (цінності, ставлення, поведінка), *освіта в довкіллі і через довкілля* (у цьому випадку природа виступає засобом навчання). Засвоєння школярами досвіду творчої діяльності виступає обов'язковим компонентом змісту навчання.

Широкі можливості для опанування учнями знань, умінь і навичок екологічного характеру відкриває інтеграція екології з іншими предметами (природознавчого, математичного художньо-естетичного циклів)

Британські педагоги поряд з поширеними формами і методами навчання, такими як лекції та демонстрації, лабораторні і практичні роботи, семінари, виробнича практика, екскурсії, тьюторські заняття, навчальні-дослідницькі проекти, дискусії, використовують і нові технології, які ще не отримали широкого визнання в школі. Це комп'ютерні ігри, моделювання, відображення явищ або процесів за допомогою схем, карт, діаграм, аналіз новин засобів масової інформації, аналіз фактичного матеріалу (casestudy), вивчення здобутків усної народної творчості, зоологічні та сільськогосподарські ферми, створення мінідендро- і фітопарків, зразків садово-паркового мистецтва. Цінність наведених технологій полягає в тому, що вони дозволяють підвищити інтерес до навчання, сприяють більш якісному засвоєнню навчального матеріалу, усвідомлення його^{3,4}.

Поглибленню та розширенню екологічної підготовки школярів сприяють позаурочні і позашкільні форми навчання, так звана неформальна екологічна освіта. Позаурочна діяльність школярів по захисту природи здійснюється різноманітними громадськими і урядовими організаціями та установами. В її мережу входять природоохоронні кемпінги, шкільні екологічні клуби, музеї, зоологічні клуби, центри вивчення довкілля, молодіжні секції наукових товариств, об'єднання окремих груп ентузіастів, громадські, релігійні, політичні, молодіжні організації і угруповання. У неформальній екологічній освіті використовуються такі форми підготовки молоді до розв'язання екологічних проблем: виконання навчальні-дослідницьких проектів, тематика яких достатньо різноманітна й охоплює найбільш типові проблеми країни. Причому з метою підвищення ефективності екологічної підготовки учнів основний акцент робиться на краєзнавчому підході до вивчення і збереження довкілля а значить і їх здоров'я.

---

³ Марченко Г.В. Методи засвоєння досвіду творчої діяльності в екологічній освіті школярів у Великій Британії / Г.В. Марченко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Збірник наукових праць. Вип. 19. – Київ-Запоріжжя, 2001. – С. 268-272.

⁴ Марченко Г.В. Позашкільна діяльність школярів Великої Британії з вивчення та збереження довкілля / Жестова Н. С. // Начальная школа. – 1989. – №10-11. – С. 78-81.

Таким чином, у Великій Британії підготовка молоді до розв'язання екологічних проблем здійснюється переважно трьома шляхами. По-перше, включенням питань, що стосуються соціо-природного середовища, в навчальні програми шкіл. По-друге, екологізацією (впровадженням екологічних стандартів) життєдіяльності навчальних закладів. По-третє, організацією взаємодії школи і громади з вивчення й охорони довкілля.

Отже, поглиблення екологічних знань, виховання екологічної культури є важливою умовою збереження оточуючого середовища, яке безпосередньо впливає на здоров'я учнів молодших класів і є складовою формування в них відповідальності за своє здоров'я.